

СПЕЦИФІКА ПОБУТУВАННЯ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ПІСЕННОСТІ ПІДЛЯШШЯ: ВЕСНЯНО-ЛІТНІЙ ЦИКЛ

На основі аналізу жанрового складу та ритмоструктури текстів автор статті з'ясовує специфіку побутування весняно-літньої календарної поезії на теренах Підляшшя, торкається питання автохтонності фольклорних зразків, що побутують у регіоні.

Ключові слова: календарно-обрядова пісенність, Підляшшя, фольклорна традиція, шлюбні мотиви, специфіка побутування.

Для з'ясування національної специфіки фольклору того чи іншого регіону календарно-обрядова звичаєвість відіграє винятково важливу роль. Фольклористичні студії сучасних дослідників – яскраве тому підтвердження. За словами Романа Кирчіва, особливо переконливо засвідчують органічну єдність із загальноукраїнською фольклорною традицією давні верстви народної творчості Підляшшя, серед яких на першому місці – обрядова пісенність¹. Людмила Филімонюк називає обрядовий фольклор «сакральним внутрішнім мистецтвом», котре, на відміну від необрядової пісенності, не мігрує², а тому імовірність запозичення, а, таким чином, неавтохтонності цього фольклорного різновиду, практично неможлива. Як культурну спадщину автохтонного населення розглядає календарно-обрядову творчість підляшуків і дослідниця Єлизавета Рижик. На її думку, архаїчні календарно-обрядові пісні цього регіону – це ті елементи, що об'єднують українців у один народ³.

Тим-то, з'ясовуючи національну ідентичність фольклору Підляшшя, першочергову увагу свідомо приділяємо календарно-обрядовим пісенним зразкам регіону. Адже тільки з'ясувавши специфіку цього репертуару на теренах Підляшшя, зможемо говорити про генетичну спорідненість календарно-обрядової звичаєвості краю з суміжними українською, білоруською чи польською фольклорними традиціями.

Вивчаючи регіональність фольклорної традиції, за словами Романа Кирчіва, на перше місце варто поставити з'ясування реальної структури досліджуваного регіону чи місцевості, а саме – які жанри та жанрово-тематичні групи і цикли складають усну народну словесність, що побутує на досліджуваних теренах, а також дослідити, наскільки ці складові є традиційними і автохтонними для конкретної місцевості⁴.

На сьогоднішній день питання специфіки побутування календарно-обрядового фольклору Підляшшя, а, отже, і його національної ідентичності, і досі належним чином не з'ясоване. Окремі намагання студіювати підляський

¹ Кирчів Р. Фольклор Холмщини і Підляшшя. – С. 281.

² Филімонюк Л. В підляському лузі калина...// Над Бугом і Нарвою. – 2005. – №5. – С. 5.

³ Рижик Є. Календарні обряди українців Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – С. 251.

⁴ Кирчів Р. Регіональність фольклорної традиції / Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. – С. 17.

фольклор у такому ракурсі репрезентують розвідки Валентини Борисенко, Єлизавети Рижик, Ігоря Мацієвського, Романа Кирчіва, Івана Ігнатюка, Лариси Лукашенко, Людмили Филімонюк, Валентини Головатюк. Саме тому назріла проблема комплексного дослідження жанрового складу тієї частини підляського пісенного фольклору, яка б дала змогу, оперуючи конкретними даними, ідентифікувати його як невід'ємну складову української фольклорної традиції.

Реалізація поставленого завдання, таким чином, вимагає опрацювання пісень календарно-обрядового циклу, що побутували та побутують на теренах Підляшшя. Отож, об'єктом нашої розвідки стали, насамперед, пісенні тексти, вміщені у спеціальних збірниках різних років, а також публікації фольклорних зразків у періодичних виданнях України та Польщі. Віддаємо собі звіт у тому, що доступні нам матеріали далеко не повно репрезентують усе розмаїття підляського календарно-обрядового фольклору, однак навіть та їх дециця, котрою маємо можливість оперувати, дає достатньо інформації для з'ясування національної ідентичності фольклору регіону.

Серед усього масиву календарно-обрядової пісенності Підляшшя, як і на тереновій Україні, яскраво вирізняється тематичним розмаїттям та чисельністю побутування фольклорних зразків *весняний календарний цикл*. Природно, що, будучи порою розквіту всього живого, початком господарсько-хліборобських турбот та найсприятливішим часом для пошлюблення, весна, в усіх своїх проявах, найінтенсивніше відображена у пісенному фольклорі регіону.

На Підляшші весняна звичаєвість відкривається давнім звичаєм «перебивання посту» (посеред посту, в середу, яку ще називали «середопусте», дівчата та хлопці, переодягнені циганами та жебраками, ходили від хати до хати, ворожили, випрошуючи винагороди або ж самі брали те що погано лежить)⁵. Самі ж весняні співи, за свідченням Станіслава Двораковського, у руських селах на Підляшші тривали до Проводів, а точніше – до Провідного понеділка⁶.

Тематика підляських весняних пісень – надзвичайно різна (закликання весни, підбір пари та одруження, подружнє життя, нарікання на жіночу долю, пісні драстичного змісту (дотинки), що виконувалися почергово парубочим та дівочим гуртами тощо), однак про жоден із мотивів веснянок Підляшшя не можна сказати, що його побутування нехарактерне для теренової України. Домінування ж тих чи інших мотивів у пісенних текстах, а також номінації весняних календарних пісень Підляшшя заслуговують на особливу увагу.

Як не дивно, тематичне розмаїття пісень весняного циклу у регіоні окреслюється не такою вже й великою кількістю видових назв, найпоширеніші серед них – **«веснянки» та «рогульки»** («гульки», «огульки»). Інші ж – «володарки», «зельмани», «садоньки», «селевони» тощо – трапляються значно рідше, їх побутування обмежене – як правило, не

⁵ Рижик Є. Календарні обряди українців Підляшшя. – С. 251.

⁶ Двораковський С. Поминальні дні на Північному Підляшші. – С. 49.

виходить за межі одного-двох населених пунктів. Дуже часто такі назви походять із текстів пісень і окреслюють найяскравіший образ, про який ідеться. Так, «садоньки» співали, коли починали цвісти сади, пісня починалася словами «Ой чи все тиє садонькі цвілі» (с. Тривежа)⁷. Старожили Північного Підляшшя пригадують, що перед Великоднем та на саме свято співали «володарки», бавилися і танцювали. Номінацію цих весняних пісень респонденти виводять від пісні-гри «Володар»⁸. Назва «зельман» також аналогічного походження – побутує там, де відомі пісенні тексти, в яких згадується постать жида Зельмана, котрий, за переказами, тримав ключі від церков, які відмикав тільки за данину⁹.

Невеликий ареал поширення пісень із вищезгаданими назвами дає підстави певною мірою залишити їх поза увагою, адже такі тексти, котрі, для прикладу, побутуючи в одному населеному пункті під назвою «зельман», а на теренах усього регіону знані як рогульки або веснянки, свідчать про неавтохтонність першої назви щодо їх окреслення, а, отже, не є показовими для всього обширу досліджуваного терену.

На відміну від таких назв, «веснянка» та «рогулька» – номінації, поширені на всій території Підляшшя. Переважна більшість весняних пісень регіону окреслюється однією з них. На перший погляд, серед інформаторів існує чітке розмежування як між самими термінами, так і між часовою приуроченістю пісенних текстів, котрі ними окреслені. Так, респонденти зазначають, що рогульки на Підляшші виконувалися раніше від Великодня до Проводів, тоді як веснянки – наприкінці весни, коли природа набувала апогею свого розквіту¹⁰. Однак деякі старожили, розповідаючи про виконання весняних пісень, запевняють: *«Ой так навесни, то ш були весновії такії спеціальни писні. Всьо, всьо на двори виходилі, стивали рогулькі... така назва...»*¹¹.

Доволі часто виконавці окреслюють видову назву пісні як «веснянка-рогулька», що свідчить уже про стирання меж (якщо такі взагалі існували) між цими двома номінаціями та текстами, котрі ними окреслюються. Адже, судячи з матеріалу, котрим маємо можливість оперувати, мало яка підляська веснянка не побутує в інших населених пунктах як рогулька. Пояснення такого явища міжвидової контамінації можуть бути найрізноманітніші: 1) тривале побутування пісенних зразків, окреслених обома назвами, в одному обрядовому контексті; 2) неавтохтонність номінації «веснянка» на теренах Підляшшя; 3) витіснення однієї номінації іншою, більш уживаною тощо. На перший погляд, право на існування має кожна з гіпотез. Тому, зважаючи на активне побутування на всій території Підляшшя, для з'ясування специфіки функціонування весняної календарно-обрядової поезії рогульки та веснянки мають першочергову вагу.

⁷ Рижик Є. Календарні обряди українців Підляшшя. – С. 260.

⁸ Там само. – С. 255.

⁹ Там само. – С. 254.

¹⁰ Рижик Є. Підляські рогульки // Над Бугом і Нарвою. – 1993. – №1. – С. 20.

¹¹ Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. – С. 215.

Опрацьовані нами пісенні зразки весняного фольклору (понад 60 пісенних текстів, переважна більшість яких репрезентована кількома варіантами) дають підстави вважати, що на теренах Підляшшя цей різновид календарної поезії представлений досить повно і дає достатньо підстав для його національної ідентифікації.

Прикметним є те, що серед підляських весняних пісень зовсім невелика кількість тих, що приурочені закликанню весни. Таких текстів – один-два та ще їхні також нечисленні варіанти. Найпоширеніша заклична веснянка на Південному Підляшші – «Ой, весна красна, що нам винесла?» із розміром 5+5. На теренах Північного Підляшшя (с. Тиневичі Великі) побутує подібний текст: «Ой, весна красна, а што ж ти нам принесла?» із складоритмічною будовою 5+3+4, але вже з народним означенням рогулька. Закличні мотиви домінують у веснянках «Гелело, гелело, жеб зиму розмело», 6+6, (с. Хвороста) та «Ой вже недалечко червоне яечко», 6+6, (с. Дубогроди).

Такий одноманітний та доволі скупий репертуар закличних веснянок на Підляшші наводить на думку про їх неавтохтонність на цих теренах, або ж, з якихось невідомих причин, значно гіршу збереженість порівняно із рештою весняних пісень. Зовсім інша справа із тими текстами весняної календарної поезії, де домінуючою темою – підбір пари та пошлюблення. Вони становлять цілий тематичний комплекс із найрізноманітнішими інтерпретаціями основних мотивів і кількісно серед усього циклу весняної календарно-обрядової пісенності Підляшшя посідають перше місце.

Найпоширеніша веснянка, функціональне призначення якої – сприяння паруванню молоді з метою подальшого одруження – «Положу я кладку вербову, вербову». Побутуючи на теренах як Північного, так і Південного Підляшшя, цей фольклорний текст відомий у різних варіантах, котрі, однак, суттєво не впливають на його основну семантику. Зауважимо лише, що пісенні зразки з такими ініціальними рядками в одних населених пунктах вважаються веснянками, а в інших (таких більшість) беззаперечно номінуються інформаторами як рогульки.

Як веснянка текст під назвою «Положу я кладку вербову, вербову» із розміром 6+3+3 побутує у селах Ріпчиці, Янівка, Добривода та Даші. Респонденти з населених пунктів Койли, Чижі, Тиневичі Великі та Орішково пісню «Положу кладку вербову, вербову» із дещо іншою структурою 5+6 окреслюють назвою рогулька. Як рогулька побутує варіант цього ж тексту «Кладіте кладки вербови, вербови» (5+3+3) й у с. Микуличі. Вербова складова цих пісень, аналоги яких на Західному Поліссі мають видову назву „вербоньки”, дозволяє дуже легко впізнати в них ритмічну структуру найвідомішого з текстів теренової України „Вербовая дощечка, дощечка”. Тільки на Підляшші ця тема за кількістю переспівів явно перевершує канонічний український пісенний ряд. Доповнює його пісня «Єст у полі грудочок, грудочок» із складоритмічною будовою 6+3, яка у с. Новий Березів побутує як веснянка, а в с. Добривода пристосована до місцевого топонімікону «Є в Добриводи грудочок, грудочок» вважається рогулькою (або ж веснянкою-рогулькою).

Побутовують із різними назвами, поперемінно виконуючись як веснянки та рогульки, і наступні пісенні тексти: «Грава-мурава, чом ти не зелена», 6+6 – веснянка-рогулька (с. Вілька Вигонівська) та рогулька (с. Мокре); «На скраї села черешенька зийшла», 5+5, рогулька, (с. Гуринів Груд) та інший варіант цієї ж пісні «Посеред села вербонька зросла», 5+5, веснянка (с. Янівка).

Номінується веснянкою-рогулькою у с. Даші, текст, ініціальними рядками котрого слова «Перший місяць ясний – Колюньо прекрасний» (6+6). Пісня, однак, зафіксована в скороченому варіанті, про що свідчить побутування цього ж таки тексту в інших підляських селах. Так, пісня, котра повністю дублює зміст попередньої – утворення шлюбних пар, де конкретному хлопцеві належить уже заздальгідь вибрана дівчина – у с. Малинники зветься рогулькою і розпочинається словами:

*Ой селом, селом, селом Маліннікі,
Каліна, маліна ще й червона рожса.
Ой зийшло, зийшло три місяці ясних,
Каліна, маліна ще й червона рожса¹².*

Рядки складаються з 12 складів, котрі, на відміну від варіанту з с. Даші, витворюють розмір 5+3+4. Із номінативним окресленням «рогулька» під назвою «Ой раненько зишло три місяці ясних» (6+6) відомий цей текст у с. Микуличі.

Аби не склалося враження, що така номінативна контамінація є типовою для підляської весняної календарно-обрядової поетичної творчості, наводимо ряд фольклорних зразків, котрі окреслюються респондентами виключно як рогульки. Серед них пісенні тексти «Там за лі^есом, за бором», 4+3, (с. Збуч, с. Орішково); «Там за лісом, бором сонце є», 5+3, (с. Добривода); «Там на широкум озері», 5+3, (с. Добривода); «Ой там на гори^е, на бі^елуй каменіці», 5+3+4, (с. Койли, с. Гуринів Груд); «Не йді, дощику, чужою стороною», 5+3+4, (с. Чижі) та «Іди, дощику, чужою стороною», 5+3+4, (с. Орішково); «Ой, моя мила Рогулько», 5+3, (с. Добривода); «Там на вигони, ходили коні», 5+5+2, (с. Орішково); «Не стелісе, барвінцю», 4+3, (с. Тиневичі Великі); «Бриніли ріки, бриніли», 5+3, (с. Микуличі); «Ой в лі^есі, в лі^есі, на дубку», 5+3, (с. Тростянка); «Єсть у городи гвоздікі, гвоздікі», 5+3+3, (с. Орішково); «Пливав човничок по рі^ечці, по рі^ечці», 5+3+4, (с. Орішково); «Ой што там рано стучи^ело, бручи^ело», 5+3+4, (с. Мокре); «Ой пуду туди, куди лі^етом ходіла», 5+3+4, (с. Тростянка); «Там коло проса стояла зімна роса», 5+3+4, (с. Тростянка); «Ішла Манечка через бу^ор, через бу^ор», 5+3+3, (с. Орішково); «Леті^ела пава через бу^ор, через бу^ор», 5+3+3, (с. Тростянка); «Ой чия то бирозонька», 4+4, (с. Микуличі); «У городі сачовиця росла», 4+4+2, (с. Гуринів Груд); «Ой хто ж там по саду ходив», 3+3+2, (с. Микуличі) тощо. Якщо вважати рогульками ще й ті тексти, котрі в окремих місцевостях регіону могли номінуватися веснянками, то серед доступного нам матеріалу

¹² Традиційні пісні українців Північного Підляшся. – С. 74.

фольклорних зразків із такою номінацією – понад 30, а, отже, переважна більшість.

Чимало пісенних текстів відомі для жителів Підляшшя і як веснянки. Кількість тих, що функціонально мали сприяти пошлюбленою, на теренах регіону не така значна, як рогульок із тим же призначенням, та все ж не настільки мізерна, щоб ними можна було знехтувати.

Шлюбний мотив виразно звучить у веснянках «Чом ти, Іванку, раньше не женився», 6+6, (с. Вілька Нурецька) та «Чом же ти, Нечипур, зраня ни женився», 6+6, (с. Микуличі). Пророкування одруження з нелюбом – основна тема пісні «Послала мене маті» із розміром 4+3 також номінованій веснянкою (с. Дениски). Серед інших текстів із такими назвами – пісні «Там на майовуй росі», 5+2, (с. Дениски); «Славное місто Бересто», 5+3, (с. Матяшівка); «Під сінцями зелено-новенькими», 4+4, (с. Янівка); «Під сіньми, під новенькими», 4+5, (с. Докудово); «Гордая рожа, гордая», 5+3, (с. Докудово); «Ой бором, бором, боровиною», 5+5, (с. Хвороста); «Ой не рости, кропе, више мого города», 6+4+3, (с. Піщаці); «Ой піду я в поле по зілля зеленое», 4+3, (с. Докудово); «Ой чиї то конопельки в лісі», 4+4+2, (с. Докудово); «Там коло гаю та й походжаю», 5+5, (с. Докудово); «Ой там на ганку, там на муранку», 5+5, (с. Черемха); «Ой не ходи коло води, дурний Гарасиме», 4+4+4+2, (с. Даші); «Матуленька мила свою дочку біла», 6+6, (с. Добривода); «Ой пуд гайом, гайом, пуд темньким лісом», 6+6, (с. Добривода); «В конці села, там стоїт верба», 5+5, (с. Вілька Терехівська); «Ой там на пригмені калінонька стояла». 6+4+3, (с. Кожино) та ін.

Побутують на теренах Підляшшя і веснянки та рогульки драстичного характеру, котрі також можна віднести до пісень зі шлюбними мотивами, адже виконувались вони тільки дорослими дівчатами та парубками і були передумовою для залицяння. Серед таких текстів – рогулька «Што то, дівонькі, за ліхо, за ліхо» (5+3+3) та веснянка «Дубовое корито, корито» (5+3+3). В Україні такі пісні-дотинки переважно виконувалися на Купала. Перенесення їх на Підляшші до розряду рогульок могло відбутися у зв'язку однієї з двох причин: або купальська традиція тут в силу різних причин відсутня, або ж рогульки охоплювали дуже широкий календарний проміжок, захоплюючи й день літнього сонцевороту. Оскільки ж назви «рогульки» й «веснянки» вживаються тут майже як синоніми ці пісні отримали місцеве окреслення веснянок.

Зауважимо, що проаналізовані тексти, попри тотожне функціональне призначення, все ж відрізняються не лише назвами, а й складоритмічною будовою. У текстах зі шлюбними мотивами, номінованих на Підляшші рогульками, домінують 11 – 12-складові рядки, котрі, переважно, членуються розмірами 5+3+4 або 5+3+3. Веснянки ж із такими мотивами хоча й мають 10 – 12-складовий рядок, та все ж побутують на теренах регіону із розмірами 6+6, 5+5, 5+3, 4+3 і дуже рідко – 6+4+3, 4+4+2 тощо.

Продовженням шлюбної тематики у підляських весняних піснях є розповіді про родинне життя та нещасливу жіночу долю, тобто за жанровими ознаками української фольклористичної науки – петрівки. Таких пісень,

однак, у фольклорних збірниках та періодичних виданнях розміщено небагато. Самі ж тексти дають підстави для припущення про їх пізніше походження або ж привнесеність із територій, з якими Підляшшя межує. Так, цей тематичний цикл складають пісні «Ой піду я понад Бугом», 4+4, (с. Докудово); «Горошкова жона не ночувала дома», (с. Докудово); «Гей в гаю, при гаю три сади зацвіли», 6+6, (с. Докудово); «А у сокола золоті пюра», 5+5, (с. Малинники); «Пливе човон води повон, в хвилю хилився», 4+4+4+2, (с. Черемха); «Стану раненько, гляну в оkenко», 5+5+3+4, (с. Орішково); «Наїхали свати до нашої хати», 6+6, (с. Черемха), тощо. Прикметним є те, що усі ці пісенні тексти, попри свою тематичну спрямованість, на Підляшші звучать не рогульками, а веснянками.

Якщо припустити контамінацію із пісенними зразками сусіднього Західного Полісся, де активно побутують весняні пісні, тематикою яких – родинне життя молодих жінок, тоді стає незрозумілим, чому на теренах Підляшшя такі тексти вважаються веснянками, а не рогульками, як на західнополіських територіях. Адже найпоширеніша західнополіська рогулька, котра своїм змістом охоплює фактично весь тематичний спектр весняних пісень про жіночу долю, розпочинається словами, які не трапляються в жодній із пісень Підляшшя:

*Ти, молодице молодая,
Чом не вийдеш на вулойку?
Чом не вийдеш на вулойку,
Чом не виведеш рогулейку?
А як же мені виходити,
Ту рогулейку заводити?
В мене свекруха – не матьонка,
В мене свекурко – не татойко,
В мене зовиці – не сестриці¹³.*

Очевидно, весняні пісні про нещасливу жіночу долю на теренах Підляшшя не були поширеним явищем і лише з часом, під впливом фольклорних традицій сусідніх регіонів, увійшли до традиційного весняного календарно-обрядового репертуару. Підтвердженням тому може послужити і той факт, що переважна більшість таких пісень є напливовими, тобто виконуються у необрядовому контексті. Так, серед підляських веснянок про родинне життя молодих жінок є чимало ліричних жіночих пісень, серед них – «Ой піду я понад Бугом», «Пливе човен, води повен», «Стану раненько, гляну в оkenко» тощо.

Резюмуючи вищесказане, зазначимо, що пісенність весняного календарно-обрядового циклу на теренах Підляшшя, попри беззаперечний органічний зв'язок із загальноукраїнською фольклорною традицією, має ряд особливостей, котрі визначаються специфікою її побутування. Серед таких,

¹³ Поліська дома. Вип. II: Весна. – Рівне, 2003. – С.148–149.

насамперед, відзначимо відсутність закличних веснянок, а також невелику кількість пісень із аграрними мотивами, в основі яких – імітативна магія. Схоже, що населення регіону, будучи нащадками представників скотарських культур, не надавало такого вагомому значення магічним ритуалам, котрі мали пришвидшити прихід тепла та посприяти розвою злаків, тому, відповідно, й пісенність з такими мотивами є нетиповою для календарно-обрядового репертуару Підляшшя. Подібну ситуацію дослідники констатують і на теренах Західного Полісся. Цілком імовірно, що тематичне спрямування весняної пісенності обох сусідніх регіонів – Підляшшя та Західного Полісся – пов'язане зі специфікою господарювання на цих територіях. Так, Віктор Давидюк зазначає, – такі відступи від загальної норми легко пояснюються тим, що прихід тепла був актуальним лише для хліборобів, для пастухів же його надмір навпаки загрожував втратою пасовищ і викликав масу незручностей. Саме зі специфікою основного господарського заняття регіону, на думку дослідника, пов'язане й варіювання популярності чи цілковитої відсутності весняних пісень з мотивами викликання тепла¹⁴.

Таке міркування видається слушним, якщо зважити на той факт, що свого часу терени Підляшшя та Західного Полісся почергово обіймали культури як рільницького, так і скотарського спрямування. Чимало було й таких, котрі, через кліматичні умови та промислову кризу, характеризувалися господарською різноманітністю. В числі останніх – пшеворська археологічна культура, часові межі якої вчені визначають поч. II ст. до н. е. – поч. V ст. н. е.¹⁵ Попри симбіоз рільницько-скотарських тенденцій у типі господарювання пшеворців, фольклорна традиція частини західнополіського регіону (до р. Турії) виказує виразне скотарське спрямування – і не лише аргументом відсутності аграрних мотивів у весняній пісенності.

Так, весільна традиція населених пунктів уздовж берегів р.Турії законсервувала т. зв. сирний обряд, котрий на інших теренах Західного Полісся не набув поширення. За спостереженням Зоряни Марчук, його суть полягала у тому, що для ритуального поділу на весіллі використовують не коровай, а засушений сир, який номінують мандричкою. Такий самий звичай, зазначає дослідниця, поширений і на Підляшші – під час дивоснубів (заручин) гостей обдаровували шматками сухого сиру, на самому ж весіллі його ділили поруч із короваем¹⁶.

Побутування самого обряду підтверджує і той факт, що супроводжувався він спеціальними сирними піснями. Досліджуючи відгомони скотарського побуту на теренах Західного Полісся, Віктор Давидюк зауважив, що такі пісні донедавна побутували у селах Камінь-Каширського, Ратнівського, Старовижівського, Любешівського,

¹⁴ Давидюк В. Традиції первісних пастухів у народній культурі Західного Полісся / Давидюк В. Концепції і рецепції. – Луцьк, 2007. – С. 49.

¹⁵ Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. – К., 1994. – С. 186.

¹⁶ Марчук З. Генеалогія українського весілля. – С.183.

Ковельського та Турійського районів¹⁷.

Ареал їх поширення, таким чином, обіймає межиріччя Вижівки та Турії, сягаючи на сході до р. Стохід. І хоча більшість археологів наявність скотарських обрядів на території Західного Полісся виводить усе ж таки уздовж берегів р. Турії, фольклорні матеріали промовисто засвідчують їх поширення трохи далі на схід. Тим-то, можна припустити, що межиріччя Турії та Стоходу становить дифузну зону для скотарських та рільницьких традицій.

Схильність до землеробства на цих територіях могла розвинутиись уже згодом, тоді як пастуший промисел відійшов на другий план. Якщо зважити на те, що представники пшеворської культури прийшли на терени Західного Полісся із Польщі, то таке припущення небезпідставне – умови для рільництва там значно скромніші, аніж на Поліссі. Календарно-обрядова традиція Підляшшя та найзахіднішої частини Полісся, таким чином, законсервувала рудименти вірувань, що були притаманні швидше скотарям, аніж землеробам. Звідси – тематичний дисонанс весняного репертуару цього обширу з іншими етнографічними регіонами України. За відсутності аграрної спрямованості весняних пісень на перше місце виходять шлюбні мотиви, адже продовження роду було однаково важливим як для хліборобів, так і для пастухів.

Таким чином, найпоширенішим мотивом весняних підляських пісень виступає шлюбно-еротичний – підбір пари, залицяння та одруження. Пісенні тексти про родинне життя жінок становлять незначну кількість весняного репертуару. Переважна їх більшість теж напливові і виконуються як весняні лише тому, що послужили прекрасним тематичним продовженням пісень зі шлюбними мотивами, або обумовлені побутуванням таких тематичних циклів весняних пісень на теренах сусідніх регіонів.

Більшість весняних календарно-обрядових пісень окреслюються на Підляшші номінацією «рогулька», що вказує на її автохтонність у межах регіону. Є тексти, котрі означаються інформаторами як веснянки, їх кількість, однак, не така значна, як пісень із попередньою номінацією. Тривале співіснування цих двох термінів для окреслення одного жанрового різновиду весняної календарно-обрядової поезії призвело до утворення ще однієї номінації, що типова для регіону, – це «веснянка-рогулька». Такий симбіоз номінативних окреслень весняної пісенності, будучи з одного боку специфічним явищем для підляської обрядової поезії цього циклу, з іншого – вказує на нерозривний зв'язок із фольклорною традиційною сусідніх регіонів, адже термін «рогулька» не викликає здивування у жителів Західного Полісся – там ним і досі окреслюється значна частина весняного репертуару. Для прикладу, на запитання чи чули ви слово «веснянка», у відповідь від західнополіських респондентів можна дізнатись наступне: *«Чом не чула? Чула. Але вже за советів. А за Польщі, де й за Росії, в нас їх називали рогулейки. Рогулейки і тільки. Нияких веснянок ми не чули»*¹⁸.

¹⁷ Давидюк В. Традиції первісних пастухів у народній культурі Західного Полісся. – С. 47.

¹⁸ Поліська дома. – Вип. II: Весна. – С. 150.

Пісенність *літнього календарно-обрядового циклу* на Підляшші збереглася не так повно, як весняна. У регіоні зовсім відсутній пласт русальної звичаєвості, що знову ж таки наводить на думку про неактуальність аграрно-хліборобських мотивів на теренах краю. Адже русальні пісні, маючи на меті задобрити русалок і будучи тісно пов'язаними із культом предків, основною метою мали все ж таки здійснення впливу на майбутній урожай.

Щодо петрівчаних та купальських пісень, то вони репрезентовані на Підляшші кількома зразками, що не дозволяє скласти цілісної картини побутування літніх обрядів на теренах регіону. Ситуація ускладнюється ще й тим, що, будучи чи не єдиним джерелом обрядової звичаєвості, пісенність часто-густо використовується в різного роду заходах масової культури, зазнаючи тим самим поступової мовної обробки та олітературення. Нерідко з'ясувати автентичність того чи іншого фольклорного зразка можна лише звернувшись до джерел попередників – піонерів студіювання народнопісенної творчості підляських земель.

Комплекс літньої календарно-обрядової пісенності на теренах Підляшшя репрезентований петрівчаними, купальськими та жнивними піснями. Останні, як і в цілому на західній частині Полісся, збережені чи не найкраще. Що ж до перших двох – петрівок та купальських – то вони, по-перше, не відзначаються великою чисельністю, а, по-друге, розвиваючи одну й ту ж саму тематику (шлюбну), бачаться у тісному взаємозв'язку. Обрядовий контекст та часові рамки виконання – ще раз тому підтвердження.

На нерозривний зв'язок між петрівчаними та купальськими піснями неодноразово вказували Анатолій Іваницький і Віктор Давидюк. Коли, на думку Іваницького, серед їх виконавців у зв'язку зі зміною календарних пріоритетів відбулося механістичне перейменування старої дохристиянської назви на нову християнську, то Давидюк пояснює таку контамінацію явищем палімпсесту: святкування Купала випадало на час петрівського посту¹⁹. Тим-то встановити істотну відмінність між петрівчаними та купальськими піснями з музичного боку теж досить важко, що й спонукає розглядати їх сукупно²⁰.

На теренах Підляшшя у межах літнього календарного циклу побутують пісні, окреслені обома номінаціями – петрівчані та купальські. Кількість останніх, однак, значно поступається першим. Що ж до перших, то тут, окрім назви петрівка, побутує ще й інша – петрівка-рогулька, а це вже вказує на зв'язок із весняною обрядовістю, котрий у петрівок не менш органічний, ніж із купальськими.

Як не дивно, але власне **петрівчані пісні**, тобто ті, що номінуються на Підляшші петрівками, розвивають переважно одну тему – роздуми про

¹⁹ Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих навчальних закладів. – Вінниця., 2004. – С. 75; Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома. – Вип. III: Літо/ Зібрав, упоряди. І прокоментував В. Давидюк. – Луцьк., 2008. – С. 54.

²⁰ Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих навчальних закладів. – Вінниця, 2004. – С. 75.

нешасливу жіночу долю. Ця тема, така природна для українських календарно-обрядових пісень, що виконувались пізньої весни (на Західному Поліссі саме такі й звуться рогульками), чомусь майже не звучить у підляських весняних рогульках.

Серед таких петрівчаних пісень, які ще донедавна побутували на Підляшші (записи текстів датуються початком ХХІ ст.), поширені «Ой, вербо, вербо, кудравая» (5+7), «Ой вигукну я – нехай матуля чує» (5+7), «Ой не куй, не куй, сива зозуля вночі» (5+7), «Посію я руту межи дорогами» (6+6), «Ой вийду я на гору крутую» (6+6), «Послала мене мати в ліс каліну ламати» (7+7) та ін.

Тематика цих текстів фактично не виходить за межі оспівування гіркої жіночої долі, пов'язаної із сирітством, пошлюбленням з нелюбим чоловіком або п'яницею, тугою матері за дочкою тощо. Промовистим прикладом такого перебігу подій послужать рядки однієї з підляських петривок:

*Одозвалася доля
Вкрай синього озьора:
Ти, дивчино, прекрасна, –
Твоя доля нещасна.
Ти будеш пустель слати –
Не будеш на юй спати.
Буде на юй нелюб спати,
І тибє проклинати²¹.*

Серед петрівчаних пісень на Підляшші трапляються й такі, що описують повернення додому з поля. Найчастіше це т. зв. сигнальні робітні пісні, котрі попереджали господиню про наближення робітників (женців, полільників чи ягідниць) із поля, ниви чи лісу. Однак петривки, що починаються словами «Ой вигукну я – нехай матуля чує» і подібні, як правило, основною метою мають не пришвидшення приготування вечері (на що можуть вказувати наступні фрази типу «нехай для мене вечероньку готує»), а констатацію факту, що рідна дочка не може прийти до матері на вечерю, бо вона «в чужій сторононьці»:

*Ой готовая вечеронька, готова,
Ой нема мого дитя вдома.
Десь моє дитя на чужой сторонци –
Ліє сльозоньки, як роса з березоньки²².*

На перший погляд, ініціальні та фінальні рядки таких пісень не зовсім вписуються в один текст, однак якщо зважити, що в період Петрового посту робота в полі тривала без упину, а підляські петрівчані пісні, як свідчать попередні зразки, часто мали тужливі мотиви, то така контамінація видається

²¹ Співаюче Підляшшя. – С. 80.

²² Там само. – С. 85.

не зовсім уже й випадковою. На думку Віктора Давидюка, на Поліссі «чистих» петрівок взагалі не буває, адже на час їх виконання випадало чимало господарських занять, основні з яких – полоття проса, льону, городини, збирання чорниць, а в погоже літо – ще й початок жнивування. Саме там і лунали пісні, які тепер найчастіше іменуються «петрівками»²³.

Тематично інший пласт петрівчаних пісень на Підляшші становлять тексти, означені інформаторами як «петрівки-рогульки». Серед таких, зокрема, «Бренели рекі, бренели» (5+3), «Кладите кладки вирбови, вирбови» (5+6), «Ой, Боже, Боже, ни хочеться робити» (5+7), «Ой, Боже, Боже, коли той вечір буде?» (5+7), «Ой зийшло, зийшло три місяці ясных» (6+6), «Чом же ж ти, Нечипур, зрання не женився» (6+6), «Ой хто ж там по саду ходив?» (6+6), «Понад ричкою, понад бистрою там дивчина ходила» (5+5+7) тощо.

За винятком кількох текстів, усі вони стосуються шлюбної тематики. Саме це й стало, вочевидь, першою причиною номінативної контамінації між піснями весняного та літнього календарних циклів. Зрозуміло, що чіткої межі завершення виконання весняних пісень і початку для літньої календарної поезії колись не було. Тематика ж деяких підляських рогульок та петрівок абсолютно ідентична, більше того – трапляються тексти, котрі в одних населених пунктах побутують як рогульки чи веснянки-рогульки, тоді як у інших виконуються в Петрівку і зветься вже петрівками-рогульками, іноді одна і та ж пісня в одному селі могла виконуватися і навесні, і влітку. До таких текстів, зокрема, належить доволі поширена на Підляшші пісня «Кладіте кладки вирбови, вирбови», котру тут виконують навесні в населених пунктах Койли, Чижі, Тиневичі Великі, Орішково, Янівка, Даші, Ріпчиці, Микуличі, а в останньому з сіл вона znana ще й як петрівка-рогулька. Зазначимо, що у с. Микуличі це не єдиний пісенний текст, котрий дублюється у весняному та літньому календарних циклах з дещо зміненою та пристосованою до часу виконання назвою. Подібно до нього у населеному пункті побутують і пісні «Бренели рекі, бренели», «Ой зийшло, зийшло три місяці ясных», «Чом же ж ти, Нечипур, зрання не женився», «Ой хто ж там по саду ходив?» тощо. Прикметно, що у Микуличах тексти весняних рогульок перемандрували до літнього календарного репертуару майже без змін у ритмомелодиці – найпоширенішим їх розміром є 6+6. Виконання в Петрівку пісень із назвою «рогулька» відоме і жителям сіл Ріпчиці та Вілька Нурецька. Однак не всі тексти веснянок-рогульок окреслюються підляськими інформаторами і як петрівки-рогульки.

На думку Віктора Давидюка, календарні пісні зі шлюбними мотивами досить часто виступають не на властивому для них місці. Особливо це стосується деяких веснянок та петрівок – пісень шлюбного змісту, у яких бажане видається за дійсне. Колись їх починали співати на Великдень і закінчували після Купала. Тому така контамінація, за словами дослідника, цілком закономірна²⁴.

²³ Давидюк В. Петрівочка-щедрівочка й петрівочка-русалничка// Поліська дома. – Вип. III: Літо/ Зібрав, упорядк. і прокоментував В. Давидюк. – Луцьк, 2008. – С. 41.

²⁴ Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору. – С. 171.

Однак будучи такими схожими із весняними, літні рогульки зовсім не мусили б містити точної номінативної вказівки на зв'язок із Петрівкою (петрівки-рогульки), адже і так зрозуміло, що вони – продовження весняної календарно-обрядової традиції. Та достатньо проаналізувати кожен із текстів петрівчаних рогульок (а їх на Підляшші збереглося не так уже й багато), як виокремлення таких пісень видається не таким вже й безпідставним. На відміну від рогульок, що виконувались навесні, літні, хоча й так само розкривають шлюбну тематику, завжди ідуть далі в цьому плані і містять вказівку на парний шлюб. Тексти таких пісень найчастіше розкривають стосунки між двома людьми, які, до того ж, названі поіменно:

*Продай, Ясьоньку, коники до роботи,
Купи Касюлі до сукенки фальботи²⁵.*

.....
*Молодий Степанко, он найбуольши дав:
Он собі Олю сподобав²⁶.*

.....
*А ти, Гандзюля, тут зостань, тут зостань,
Прийде Колюня – ручку дай, ручку дай²⁷.*

.....
*Перший місяць ясний – то Колюня красний,
Перша зірка ясна – то Веруря красна.
Другий місяць ясний – то Іванко красний,
Друга зірка ясна – то Гандзюля красна.
Третій місяць ясний – то Василько красний,
Третя зірка ясна – то Олюня красна²⁸.*

Таким чином, будучи тематично схожими з весняними піснями, підляські рогульки, які виконувались у Петрівку, репрезентують утворення шлюбних пар, що наближає їх вже до пісень купальських. Пояснення, чому такі пісні виконувалися влітку, дає Зоряна Марчук. За спостереженням дослідниці, рогульки, що співалися від Великодня до Зелених свят репрезентують ще не визначені шлюбні наміри, адже молодь у цей час тільки приглядається одне до одного. Оприлюднення ж заручених пар звучить уже в купальських піснях²⁹.

Утворення шлюбних пар вказує на їх значно пізнішу генеалогію, а імена наречених – і поготів. Тож, на відміну від весняних рогульок, петрівчани – значно ближчі і зрозуміліші нам, саме вони відкривали сезон для утворення нових шлюбних пар.

²⁵ Співаюче Підляшшя. – С. 45.

²⁶ Там само. – С. 153.

²⁷ Там само. – С. 156.

²⁸ Там само. – С. 154.

²⁹ Марчук З. Генеалогія українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 134.

Щодо ритмоскладової будови петрівчаних пісень Підляшшя, то тут, на відміну від тематичної диференціації власне петрівок і петрівок-рогульок, картина більш однорідна. На теренах регіону більшість петрівчаних пісень побутують із розміром 5+7 та іноді, значно рідше, 6+6.

Купальська обрядова пісенність на Підляшші збережена дуже слабо – інформатори все частіше пригадують лише окремі уривки текстів, а іноді навіть зазначають, що в пам'яті вже стерлася їхня жанрово-видова атрибуція: чи то купальська пісня, чи балада, чи ще якась інша. У багатьох селах про виконання власне купальських пісень і зовсім не чули. Натомість самі обрядодії збереглися в регіоні значно краще і повніше. Можливо, причиною тому – побутування схожих звичаїв та обрядів у поляків. Відомо, що у Польщі обряди напередодні св. Яна називалися собуткою, відзначалися багатством та різноманітністю і мали магічний характер³⁰.

Не останню роль в плані збереження залишків купальських обрядодій на Підляшші відіграє і діяльність різного роду творчих колективів, регулярне проведення масових заходів, приурочених до цього свята, в т.ч. й «імпортованих» із України, головню з Рівного. Такі імпрези, зберігаючи та культивуючи народну звичаєвість з одного боку, з іншого – завдають непоправної шкоди автентичним елементам купальського обряду, адже будучи одним із найвидовищніших серед календарної звичаєвості, свято Купала легко та швидко піддається модернізації, впливам клубної творчості та іншим осучасненням як одна з найекзотичніших розваг.

Невелика кількість купальських пісень при збереженні самого обряду, на нашу думку, зовсім не свідчить про неавтохтонність таких текстів на теренах Підляшшя. Підтвердженням цьому – записи, датовані XIX ст. Інформацію про побутування купальських пісень у регіоні черпаємо з матеріалів Йозефа Ярошевича, Владислава Вуйціцького, Лукаша Голембйовського, Оскара Кольберга. І хоч пісенні тексти – одне з найдостовірніших джерел вивчення самої обрядової традиції, на думку дослідників, на чужій території вони приживаються набагато легше, ніж сам обряд³¹. Тому-то добре збережена традиція святкування Купала на Підляшші свідчить на користь автентичності тих поодиноких пісенних зразків, що там побутують. До того ж часто-густо пісні з власне купальськими мотивами виокремити зовсім не просто – на заваді стоїть їх генетичний зв'язок із колядками, юріївськими, троїцькими, русальними, весільними поховальними обрядами, хороводами, ігровими та баладними піснями, необрядовою лірикою³².

Серед пісень, котрі підляські інформатори іменують купальськими, опубліковано всього кілька текстів – «Вітьор в бору шугає» (6+6), «Летів соколів через три ліси» (5+5), «Надворі дощик, а в сінях слізька» (5+5), «Ой думала я, передумала я» (5+6), «Молодая молодицьо» (4+4), «Малая ночка

³⁰ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Летне-осенние праздники. – С. 175.

³¹ Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома. – Вип. III: Літо/ Зібрав, упоряди. І прокоментував В. Давидюк. – Луцьк, 2008. – С. 46.

³² Там само. – С. 54.

купалночка» (5+5). Щоправда, два останні відзначаються варіативністю і трапляються значно частіше, ніж решта пісень. Відомі вони і з фольклорних записів XIX та XX ст., що вказує на неперервну традицію їх побутування на теренах регіону. Інші ж пісні текстуально не завжди пов'язані із реаліями купальського свята, однак побутують як купальські, адже схожі з ними своїми основними мотивами.

Тематика підляських купальських пісень, як і на тереновій Україні, не виходить за межі підбору пари, ворожіння, пускання вінків на воду, очікування милого – одним словом, усього, що стосується шлюбу. Часто такі пісні мають жартівливий, драстичний зміст. Так, один із найвідоміших купальських текстів, записаний у Кліщелях, репрезентує протистояння гуртів дівчат та парубків:

*– Малая ночка купалночка,
Наши молодці не виспалися,
За волами ідут хліпаючи,
Сльозами очи отираючи.
– Великая ночка купалночка,
Наши дівонькі виспалися,
За волами ідут співаючи,
Свої хустонькі вишиваючи*³³.

Схожий текст знаходимо і в записах Йозефа Ярошевича. Дослідник вказує і ареал його побутування – околиці Кліщель³⁴ – тобто пісня виконується в цій місцевості уже понад століття.

З'ясовуючи особливості купальських обрядодій на Підляшші, Йозеф Ярошевич подає доволі цікаву та неоднозначну інформацію про святкування Купала в околицях тих же Кліщель. Привертає увагу ігрова пісня, головна дійова особа якої, як це не дивно, зветься Рогулькою. Дослідник описує усе це дійство наступним чином: «Нині коло Кліщель Купалниці відбуваються так: жінки та дівчата збираються на визначеному місці, беруться за руки і утворюють коло, що називається «город», одна з них стає в середину, її й називають Рогулька. Так вони співають різних пісень, серед яких лише окремі мають назву купальниць»³⁵.

Далі Йозеф Ярошевич наводить приклад однієї з таких пісень, котра супроводжується імітативними діями:

*Ой, моя мила Рогулько,
Встань барзо раненько –
Пуйди, пуйди по воду раненько,
Умий, умий біле личенько*³⁶.

³³ Рижик Є. календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. – С. 262.

³⁴ Jaroszewicz J. Wiedomośc o kupalnicach na Podlasiu// Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków.– S. 88.

³⁵ Там само. – С. 87.

³⁶ Jaroszewicz J. Wiedomośc o kupalnicach na Podlasiu// Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków.– S. 87.

Пісня з мотивом, аналогічним ігровим пісням «Подоляночка» та «Ягілонька», безперечно, належить до весняного ігрового фольклору, однак ще раз підтверджує той факт, що на Підляшші в рамках купальського обрядової пісенності могли виконуватись будь-які тексти, у яких є згадка про шлюб чи приготування до нього. Наступні ж рядки тексту, у яких Рогулька має гарно вбратися, зачесати русу косу та піти в танок (абсолютно так само, як і Ягілка), а також те, що Рогулькою почергово ставали всі учасниці гри, свідчить, що пісня імітує підготовку до близького шлюбу, якого після Купала очікують всі дівчата.

Резюмуючи вищесказане, зазначимо, що пісенність літнього календарного циклу, а зокрема петрівчані та купальські пісні, на теренах Підляшшя мають досить тісний зв'язок із весняною звичаєвістю. Як і в інших етнографічних регіонах України, ці два обрядові цикли, будучи близькими в часі, об'єднуються та взаємодоповнюються тематикою – шлюбні мотиви, такі яскраві у весняних піснях, знаходять органічне продовження в текстах літнього циклу. Однак тут, на відміну від теренової України, явище міжжанрової дифузії набагато відчутніше. Причиною тому може бути гірша збереженість пісенності літнього обрядового циклу або важливість шлюбної тематики для календарної звичаєвості регіону взагалі.

Наступну за часом виконання групу календарно-обрядової поезії літнього циклу складають **жнивварські пісні**. Щодо їх належності чи неналежності до обрядової практики можна сперечатися – деякі з сучасних фольклористів-дослідників (Віктор Давидюк, Олена Білик) вважають їх позаобрядовими, окреслюючи поруч із косарськими, ягідними, полільницькими піснями як робітні пісні (тобто ті, що виконувалися під час процесу праці і своїм ритмом сприяли роботі). Віктор Давидюк, зокрема, стверджує, що у жнивварських піснях, головно обжинкових, можна помітити лише поодинокі відображення обрядових дійств. Решта ж пісень, які виконувалися під час жнив, радше описують процес хліборобської праці, ніж її обрядовий бік³⁷. Попри те, що з аргументами дослідника важко не погодитися, поки більша частина фольклористів ще не зжилася з цією думкою, щоб не наражатися на властиві в таких випадках закиди, що дослідниця щось пропустила чи недогледіла, розглянемо у контексті календарно-обрядової поезії і ці пісні.

Як відомо, процес жнивування у всіх регіонах України складався із трьох структурних компонентів, що первісно становили окремі обрядодії з властивою для них пісенністю. Підляський край – у тому не виняток. Однак на сьогодні серед підляських жнивварських пісень практично не можна віднайти тих, що виконувались на початку жнив (зажинкові). Їх відсутність вказує на те, що вони або повністю втрачені, або ж у цьому регіоні (подібно як і на теренах Західного Полісся) не мали загальнопоширеного та обов'язкового побутування. Відсутність зажинкових пісень не лише у

³⁷ Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). – Луцьк, 2009. – С. 215.

збірниках останніх років, а й у виданнях кін. XIX – поч. XX ст. схиляє більше до останньої з двох гіпотез. Чи не єдиним текстом, що співвідноситься з початком жнив на Підляшші, є пісня «Ото наша веселька», та й та відома лише з записів Оскара Кольберга та Лукаша Голембйовського. За свідченнями останнього, пісню виконували кожного дня, як починали жати, і вона мала сприяти тому, щоб процес праці проходив легко та весело. Зміст тексту це чудово підтверджує:

*Oto nasza weselka
Od poludnia do weczarka,
Szczob sia żweseleńko,
I zdroweńko,
I Bohu mileńko,
I ludiam, i nam,
I naszym panam*³⁸.

На відміну від зажинкових обрядодій, сам процес жнивування та його завершальний етап (обжинки) у підляських піснях знайшли яскраве відображення.

Серед жнивних пісень на теренах Підляшшя активністю побутування характеризуються такі пісенні зразки: «Вилітай, перепілко», «Ой жнися, жнися, мій загонець широкий», «Ой до лісу, челядонько, до лісу» («Ой до кінця, челядонько, до кінця», «Ой до луга, челядонько, до луга», «Ой до стінки, челядонько, до стінки»), «Наша пані домує», «Ой голює постатниця, голює», «Ой не видно челядоньки, не видно», «Ой чия то волока, довга і широка», «Не гнівайся, стодола», «Ой нажала я копонькув вже десять», «За ляс, слонце, за ляс», «Ой, паноньку наш», «На постати добре стати», «Уже сонце, уже сонце заходжає» тощо.

Тематика, своєрідність форми та географія побутування цих пісенних текстів на Підляшші характеризується різноманітністю та неоднорідністю. Так, пісня «Вилітай, вилітай, перепілко» із розміром 5+5, котра в різних місцевостях може виконуватись і як жнивна, і як обжинкова, побутує у селах Добривода, Орішково, Полічна на півночі Підляшшя та в околицях Білої Підляської (Південне Підляшшя).

На теренах Північного Підляшшя активно побутує текст із закликом до праці на ниві «Ой жнися, жнися, мій загонець широкий» (с. Добривода), «Ой жнися, жнися, мій загончик вузенькій» (с. Гределі), «Ой жнися, жнися, загонцю мой узенькій» (с. Мокре), «Ой жнися, жнися, загонцю муй узенькій» (с. Малинники) із розміром 5+4+3.

Описує процес праці та заохочення до чим швидшого її завершення пісня, що починається словами:

*Ой до лісу, челядонько, до лісу,
То поїдемо додомоньку завчї^есу.*

³⁸ Golębjowski L. Lud polski, jego zwyczaję, zabobony – S. 154.

*Ой до кінця, челядонько, до кінця,
То поїдемо додомоньку за сонця*³⁹.

На Підляшші цей текст побутує у декількох варіантах, серед яких – окрім цитованого із с. Данці, – «Ой до стінки, челядонько, до стінки» (с. Ганна), «Ой до кінця, челядонько, до кінця», «Ой до луга, челядонько, до луга» (с. Чепутка). Ритмомелодику тексту визначає переважно 11-складовий рядок, що витворюється розміром 4+4+3.

Поширеною у регіоні є пісня «Наша пані домує, нам вечеру готує». На відміну від попередніх, її будова 4+3.

У селах Докудово та Матяшівка, що на Південному Підляшші, відома пісня із дражнильним змістом, котра починається рядками «Ой голює постатниця, голює». Вона, попри своєрідність змісту, як і більшість пісенних текстів, що описують процес праці, має розмір 4+4+3:

*Ой галює постатниця, галює,
А за єю челядонька бидує.
Ой галює челядонька, галює,
Ізгубили спудничини й не чує*⁴⁰.

Такою ж ритмоскладовою будовою характеризується і текст пісні, котру виконували у с. Чепутка (теж Південне Підляшшя), «Ой не видно челядоньки, не видно, Розійшлася челядонька, як бидло». У тому ж селі Іван Ігнатюк зафіксував жнивну пісню «Кулько на неби зорочок, зорочок, Тільки нажелі копочок, копочок», тринадцятискладовий рядок якої членується розміром 5+3+3.

Опис процесу жнивницької праці репрезентують наступні зразки підляського фольклору: «Ой у горуодці красни молодці ячмінь жнут», 5+5+3, (с. Кругле), «Ой нажала я копоньку вже десять, Жеби нам хліба старчило на місяць», 5+3+3, (с. Докудово).

Частотністю побутування на Підляшші характеризуються пісні, що відображають реалії часів кріпаччини. Основною темою таких – загадування жінцям непосильної праці з боку панів та нарікання селян на свою важку участь. Серед таких текстів, зокрема, пісні «За ляс, слонце, за ляс», 6+6, (с. Докудово), «Ой паноньку наш, додомоньку час», 5+5, (с. Докудово), «На постати добре стати», 4+4+3, (с. Матяшівка), «Уже сонце, уже сонце заходжає», 4+4, (с. Чепутка), «Коло двору новенького», 4+4, (с. Бокинка Панська) тощо.

Прикметно, що під час жнив на Підляшші могли виконуватися й необрядові пісенні тексти, тематика котрих чудово вписувалася у контекст жнивних пісень, мотивами яких поруч із описами процесу жнивництва та закличками до швидкого виконання роботи, досить часто виступали і шлюбно-еротичні. Виконувалися під час жнив і ліричні пісні та балади,

³⁹ Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Підляшші// Над Бугом і Нарвою. – 2001. – №5-6. – С. 48.

⁴⁰ Там само. – С. 50.

тематика яких доволі різноманітна і лише деколи хоч якось стосується жнив чи косовиці. Свого часу на присутність у репертуарі жнивних пісень таких, що характеризувалися протяжністю і сумними мотивами, вказував у своїх щоденникових записах Рох Сікорський⁴¹.

Серед пісень, котрі можна вважати жнивними тільки функціонально, на Підляшші побутують «Ой, ратаю, ратаю, чом так рано в поле йдеш», 4+3, (с. Добривода), «Зажурилася бідная удівонька», 5+3+4, (с. Койли, Добривода), «Журилася Катерина, що й не скошена долина», 4+4, (с. Тиневичі Великі), «Косарики сено косят», 4+4 (с. Кожино), «Бел молодець сено косить, бєдна вдова єсті носить», 4+4, (с. Новіни), «Ой високо, високо», 4+3, (с. Гуринів Груд, Добривода), «Попереду женці жнуть», 4+3, (с. Вілька Нурецька) та ін.

Пісенний репертуар, приурочений до заключного етапу процесу жнивування, на теренах Підляшшя репрезентований текстами, лейтмотивом яких виступає змалювання завершення польових робіт, що асоціювалося із внесенням житнього вінка до господи, завиванням перепелиці та частуванням женців. Однак перед тим, як перейти до з'ясування особливостей обжинкової пісенності Підляшшя, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на основних обрядодіях, приурочених завершенню жнив, адже вони, маючи свою специфіку, відповідно відобразились і на календарно-обрядовій поезії регіону.

На Підляшші в кінці жнив, подібно як на теренах інших регіонів України бороду, було прийнято робити із залишеного невижатого колосся в полі перепелицю або вереву. «Обряд завивання перепелиці», відомий на теренах регіону, присутній і у фольклорних традиціях межуючих теренів. Так, за спостереженням Агатангела Кримського, на Поліссі серед кількох номінацій на означення залишеного на ниві недожатого колосся трапляється й назва «перепелиця»⁴². У деяких місцевостях Волині можна почути інформацію, що «колосся на ниві залишають перепелиці на гніздо». Для польської обжинкової звичаєвості такий обряд цілком традиційний. Відбувався він у поляків наступним чином: «Пшешпюрку», чи «кокоску», робили з колосків озимого хліба, найчастіше з колосків пшениці. Їх спеціально для «пшешпюрки» залишали десь поблизу дороги, щоб було видно всім перехожим. Колосся пшениці сплітали в три коси – по три пасма в кожній. Усе навколо виполювалося від бур'янів – вірили, що від цього пшениця на наступний рік буде чистою і дасть хороший урожай. Потім «пшешпюрку» прикрашали квітами, на землі між її «косами» постатниця клала плоский камінь на трьох менших каменях – «ногах». Це був столик. Його накривали білою лляною ганчіркою – скатертиною. На стіл клали хліб, шматочок сиру, огірок, дрібну монету»⁴³.

⁴¹ Roch Sikorski. Podlasie – Bielsk – ludność jej zwyczaję// Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków. – S. 31.

⁴² Кримський А. «Волосова борода». З учено-кабінетної міфології XIX віку / Кримський А. Твори в 5-ти т. – Т. 3: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 307–308.

⁴³ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Летне-осенние праздники. – С. 180.

Інформацію, подібну до цієї, подають і респонденти з Підляшшя: «А як дождем, зробимо «перепелицю». Покінемо трошки жита, зв'яжем вершок, випоєм (коб на другій руок було чисте), вберемо квітками. Хлібець всередіну покладемо на застелений білою хусткою камінець. Це робілі для того, коб урожай гожи був. Частінку колоскуов зрізували і святілі на Спліне. А потум вже жито засівали на новий урожай»⁴⁴.

«Колісь як то жалі серпами – ну все тие перепеліце робілі. Вже як дожднуті озьмут тако позбірают жита туйко, і з'єжут, и вінками вберут, бо то вже перепелиця. І на...Положат хліба й соли всередину»⁴⁵.

Схожі обрядодії на теренах Західного Полісся відбувались під час завивання борода – її теж зв'язували, коли закінчували жати, прикрашали квітами, клали туди хліб із сіллю, витереблювали зерно і сіяли кругом неї⁴⁶. Однак на згадку про номінацію «перепелиця» в західнополіських селах натрапити важко – найчастіше вона виявляється на рівні тексту. Тому-то на Підляшші, в умовах мовного та територіального сусідства українського та польського етносів, яскравішими бачаться впливи польської фольклорної традиції.

Часто-густо у текстах обжинкових підляських пісень перепілка виступає центральним образом. Чудовий тому приклад – один із найпоширеніших у регіоні фольклорних зразків «Вилітай, вилітай, перепілко», який описує фінальне дійство жнивварської праці, однак міг виконуватися і протягом самої роботи в полі. Побутує схожа пісня і у польськомовному варіанті. Для прикладу порівняємо два тексти – польський та український:

*Żegnam, żegnam, przypiorechko,
Juz nie przyduet w te polecko,
Plon niesiem, plon
Do naszego pana w dom*⁴⁷.

*Вилітай, вилітай, перепілко,
Бо вже в нас жита тільки.
Як не маш, як не маш вилітати,
То будеш зимувати*⁴⁸.

Окрім цієї, згадки про ритуальний сніп, залишений у полі на майбутній врожай, містять і інші підляські обжинкові пісні. Так, у текстах досить часто співається «Вже ми житечко дожалі, дожалі, перепелицю злапалі, злапалі», «Пошлі девонські в ліс калиноньку ламати, я молоденька перепілоньку вбирати» тощо.

Трапляються на Підляшші і пісні, у яких у однаковому контексті згадуються і перепелиця, і борода:

⁴⁴ Борисенко В., Стишова Г. «Ганна – вже осіння панна». Традиційні осінні свята українців Підляшшя// Над Бугом і Нарвою. – 2003. – №5. – С.40.

⁴⁵ Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). – Луцьк, 2007. – 389.

⁴⁶ Поліська дома. – Вип. III: Літо/ Зібрав, упорядкував і прокоментував В. Давидюк. – Луцьк, 2008. – С. 296-297.

⁴⁷ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Летне-осенние праздники. – С. 181.

⁴⁸ Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – С. 377.

*Вже ми житечко дожали, дожали,
Перепелицю злапали, злапали.
Вже ми бороду пололі, пололі,
Жеб ми були здорови, здорови⁴⁹.*

Пісні такого типу, однак, не набули на теренах регіону загальнопоширеного вжитку і, можливо, з'явилися під впливом репертуару клубно-фольклорних колективів, адже обжинки, подібно як і купальське обрядодійство, на Підляшші прийнято святкувати щороку. Тому-то й не дивно, що серед автентичних зразків підляського фольклору раз по раз з'являються «запозичення» з інших регіонів України.

Окрім пісень зі згадкою про перепелицю, серед найпоширеніших зразків цього різновиду календарно-обрядової поезії – тексти, знані на всій території України. Так, у селах Чепутка та Ганна побутує пісня «Ой котився житній вянек по полю» (4+4+3), текст якої загальновідомий:

*Ой котився житній вянек по полю,
Ой просився господаря в stodолу,
Ой бо я вже настоявся на полю.
Ой бо я вже і на полю набувся,
Буйненького вже я ві^етру начувся.
Вже на мене буйни ві^етри виялі
І на мене добри дощи падали⁵⁰.*

Як обжинкова функціонує на Підляшші пісня, що починається словами «Ой йдемо, йдемо з ридного поля додому» із розміром 5+5+3.

Відображення обрядодій з останнім невижатим колоссям на ниві втілюється у піснях «Ой дожали житко, дожали, дожали, І тут верею зв'язалі, зв'язалі», 6+6, (с. Докудово), «Пошли девонькі в ліс каліноньку ламати, Я молоденька, перепілоньку вбирати», 5+5+3, (с. Вілька Нурецька).

До обжинкових належать пісенні тексти, ініціальні рядки яких вказують на завершення роботи в полі: «Вижалі житечко, будяки, будяки, Тепер ми будьом певняки, певняки», 6+6, (с. Чепутка); «Уже тепер у нас, тату, обжинки, Не жілуйте меду й вина, й горілки», 6+5, (с. Жуково).

Трапляються серед обжинкових тексти драстичного характеру – «Дожали жито, вигналі зайця, В нашого пана хорошиі яйця», 5+5, (с. Павли); «Там на облозі скакалі жаби, Дожали житко старії баби», 5+5, (с. Орішково).

В цілому ж репертуар жнивних пісень, що побутують на Підляшші, мало чим відрізняється від загальноукраїнського. Єдиною регіональною особливістю жнивварської пісенності виступає хіба згадка у деяких текстах обряду завивання перепелиці, що вказує на контамінацію двох сусідніх фольклорних традицій – української та польської. Типове для Підляшшя

⁴⁹ Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Підляшші// Над Бугом і Нарвою. – 2001. – №5-6. – С. 49.

⁵⁰ Там само.

виконання жнивних та обжинкових пісень, тоді як зажинкові на теренах краю відсутні зовсім. Вважати таке явище ще однією зі специфічних ознак літньої календарної звичаєвості регіону, однак, достатніх підстав немає, адже на території сусіднього Західного Полісся картина фактично не відрізняється.

Резюмуючи вищесказане, зауважимо, що жанрова система весняно-літньої календарної поезії Підляшшя вказує на тісний зв'язок із фольклорною традицією теренової України. Підтверджує його і основна тематика текстів, щоправда обрядова пісенність досліджуваного циклу репрезентує тяжіння до шлюбного мотиву. Цим лейтмотивом у регіоні маркується фактично кожен із жанрових різновидів календарної пісенності весняно-літнього циклу: веснянки та рогульки, петрівчані, купальські та жнивні пісні. Така тематична спрямованість обрядової пісенності Підляшшя бачиться у тісному взаємозв'язку із історично-археологічними передумовами виникнення фольклорних жанрів. Протягом тривалого часу терени Підляшшя були заселені племенами культур, основним господарським заняттям яких було скотарство, тому-то аграрні мотиви представлені у весняно-літньому фольклорі набагато скромніше, аніж шлюбні.

Надія КРАВЧУК

**СПЕЦИФИКА БЫТОВАНИЯ
КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДНОЙ ПЕСЕННОСТИ ПОДЛЯШЬЯ:
ВЕСЕННЕЕ-ЛЕТНИЙ ЦИКЛ**

На основе анализа жанрового состава и ритмоструктуры текстов автор статьи исследует специфику бытования весенне-летней календарной поэзии на территории Подляшья, а также вопрос автохтонности фольклорных экземпляров, что бытуют в регионе.

Ключевые слова: календарно-обрядная песенность, Подляшье, фольклорная традиция, брачные мотивы, специфика бытования.

Nadiya KRAVCHUK

**THE SPECIFIC OF BEING CURRENT
THE CALENDAR-CUSTOMS SONGS OF PYDLYASSHA:
SPRING-SUMMER CYCLE**

On the base of the analysis of genreous structure and rhythmical structure of the texts the author of the article clear up the specific of current spring-summer calendar poetry on the territory of Pydlyassha, touch the question of original folk-lore examples being on the region.

Key words: songs calendar-customs, Pydlyassha, folk-lore traditions, marriage motivation, specific of being current.